

יוני 2014

מרכז הומניסטי בריבניק, שלזיה עילית, פולין

מרכז חינוך המטפח סובלנות ואחוזה בין העמים

הצעה מאת ד"ר אלי מנברג

תופעת הגלובליזציה לאחר מלחמת העולם השנייה התבטאה בהתרחבות הקשרים הבינלאומיים שנועדו לקדם אינטרסים כלכליים, פוליטיים וחברתיים והביאה עימה ברכה לא מעטה. אלא שלמגינת לב לא פתרה הגלובליזציה בעיות אנושיות בסיסיות כמו ניצול ודיכוי חלשים ואולי אף העצימה אותן. יחד עימה נוצרה התרחשות נוראה של אלימות וטרור שמאיימת לשטוף את העולם כולו.

בשנים האחרונות אנחנו עדים להתגברות שנאת הזר והשונה, חולי שמבוסס על תחושות חרדה קמאיות, על ערכים גזעניים המנוגדים לערכים ההומניסטיים של זכויות אדם ומתוגבר ע"י הסתה ובורות. הבעיות והדילמות הללו קיימות בכל המדינות ובכול החברות במידה כזאת או אחרת. כמחנכים אנו מודאגים ביותר ממגמה חריפה זו של כרסום בערכי היסוד של הדמוקרטיה, של גזענות הולכת ומחריפה ושל הידרדרות חמורה באמונות ועמדות של בני-נוער מכל המגזרים בהקשר של דמוקרטיה כתפיסת-עולם ערכית. כדי להתמודד במישור החינוכי עם התופעה, אנו מציעים תכנית של לימוד מכוון-ערכים של ההיסטוריה. אנו מאמינים שלימוד העבר בהקשרים חברתיים וערכיים אקטואליים מאפשר הבנה משמעותית של העבר וגיבוש השקפת-עולם חברתית.

המסגרת ההיסטורית היא השואה, המנותחת כהליך רצוף המתחיל מעליית הנאצים לשלטון בגרמניה ומגיע למיצוי מלוא משמעותו ב"פתרון הסופי", פרויקט ההשמדה התעשייתית של העם היהודי. המסגרת הערכית היא הומניזם ודמוקרטיה. ההומניזם מעמיד את האדם, כישות תבונית-מוסרית, במרכז הקיום החברתי. דמוקרטיה מעמידה את המחויבות לזכויות האדם בראש סולם הערכים החברתי. אנו מאמינים כי השואה התאפשרה כאשר שני יסודות אלה של הציביליזציה המודרנית קרסו. הגישה הפדגוגית העוברת לאורך כל התהליך החינוכי היא של עידוד שיח פתוח בשלושה מעגלים: המעגל הפנימי של כל אחד עם עצמו, בהתייחס למפגש עם ידע חדש; המעגל הקבוצתי שבו כל אחד מוזמן לבטא את דעתו האישית העצמאית; המעגל הבין-קבוצתי – שבו ניתן מקום הן לזהות האישית והן לזהות הקבוצתית. זהו, בתמצית, השיח ההומניסטי שאנו מבקשים להנחיל למשתתפי התכנית. אנו מאמינים שלימוד ההיסטוריה בפרספקטיבה ערכית, עם שילוב ההלכה ההומניסטית במעשה של דיאלוג בין "אחרים" – זוהי הדרך לחידוד עירנות מוסרית שבה תלוי המשך קיומנו כחברה דמוקרטית. לצורך זה מוצע להקים "מרכז הומניסטי" בעיר ריבניק (Rybnik), שלזיה עילית, פולין. מרכז זה יפעל ברוח דומה לזאת המדריכה את הפעילות החינוכית במוזיאון השואה בווינינגטון, ארה"ב, ולמתכונת הפעילות של "המרכז ההומניסטי" במוזיאון לוחמי הגטאות בישראל, שקיים ופועל בהצלחה מאז 1995.

מדוע ריבניק?

ריבניק היא עיר תוססת, תרבותית ומודרנית בשלזיה עילית, דרום פולין, ובה כ-138,000 תושבים. מיקומה הגיאוגרפי אטרקטיבי משום שהיא סמוכה לגבולות מדיניים שהשתנו לאורך ההיסטוריה, מה שמציב אותה בפרשת דרכים היסטורית, תרבותית וגיאוגרפית של פולין המודרנית, עם קשרים לגרמניה, פרוסיה, לאימפריה ההבסבורגית, צ'כיה, אוסטריה והאימפריה הצארית.

סמוך לריבניק נמצאת העיר גליביץ/גליביצה (Gliwice) (כ-25 ק"מ) בה נמצא מוזיאון היסטורי כללי לתולדות שלזיה עילית ובימים אלה מוקם אגף מיוחד לתולדות יהודי שלזיה (מתוכנן להיפתח במחצית

השנייה של 2015). לאחר מלחמת העולם הראשונה נקבע ב"משאל עם" שגלייביץ/גליביצה תהיה שייכת לטריטוריה הגרמנית ואילו ריבניק תשתייך לטריטוריה הפולנית. כיום כל האזור הינו חלק בלתי נפרד מפולין ושתי הערים הללו מדגימות את הדילמות של משפחות יהודיות שנחצו בין פולין לגרמניה.

ריבניק מציעה גישה נוחה לאתרים היסטוריים כמו **קרקוב** – הבירה ההיסטורית-תרבותית של פולין (כ-150 ק"מ); **קטוביץ** – עיר חשובה בהיסטוריה השליזית המודרנית ומקום ההתכנסות של הקונגרס הראשון של חובבי ציון (כ-50 ק"מ); **סוסנוביץ ובנדין** – מרכזים גדולים של יהדות פולין, מקום לשני גטאות בתקופה הנאצית ומוקד לפעילות מחתרתית (כ-60 ק"מ); **אשוויץ-בירקנאו** – אתר ההשמדה הגדול והמפורסם ביותר (כ-85 ק"מ); **וורוצלב** – מרכז חשוב בהתגבשות התרבות היהודית המודרנית (כ-190 ק"מ) ומחנה הריכוז טרזינשטדט/טרזין (בצ'כיה-480 ק"מ), לשם הועברו רבים מיהודי שלזיה דוברי הגרמנית כולל חלק ממשפחת מנברג.

ריבניק היא עיר מודרנית ו"רוקה" משופעת בפרקים, מתקני ספורט, ותרבות, יש בה ספריה מרכזית ולה למעלה מ-20 שלוחות בסביבת העיר. ברובע העתיק של העיר שוכן מוזיאון של ריבניק בבית העירייה ההיסטורי הצמוד ל"רינק", כיכר השוק העתיק, ובו תצוגות אתנוגרפיות היסטוריות של העיר וסביבתה, התרבות השליזית, עבודות יד ומלאכות מסורתיות. אגף נרחב מוקדש לחיי הכורים ולטכנולוגיית המכרות האופיינית לשליזיה עילית, וסמוך לעיר מכרה פחם שהוסב להיות מוזיאון. במוזיאון העירוני יש ארכיון מסודר שכולל מסמכים מאז שנות העשרים של המאה ה-20, כשארכיון גדול של מסמכים מהמאה ה-19 ממוקם בישוב סמוך, רציבור (Raciborz בפולנית; Ratibor בגרמנית). בריבניק פועלות כיום שלוחות של אוניברסיטאות, יש בה מרכזי קניות, בתי מלון ומסעדות. יש תכנון שלפיו יפתח בעוד כשנתיים בית מלון חדש שיתאים לקבוצות תיירים גדולות. העיר מחוברת לשאר חלקי פולין ואירופה ברשת כבישים (הכביש המהיר החדש לוורוצלב ולקרקוב עובר כ-5 ק"מ מריבניק). בקטוביץ הסמוכה יש שדה תעופה בינלאומי ותחנת רכבת בינלאומית. בקרקוב (במרחק כשעה וחצי נסיעה ברכב) יש שדה תעופה הבינלאומי נוסף. לריבניק יש בריתות עם 13 ערים תאומות באיחוד האירופי.

"בית מנברג"

ברחוב יאן סובייסקי 15 בריבניק נמצא בנין עתיק, גדל מידות סמוך לכיכר של העיר העתיקה וליד המוזיאון המקומי. רוב שטח הבניין הוא בבעלות הרשות המוניציפאלית של ריבניק והיתרה בבעלות פרטית. כיום החללים השונים מושכרים ומשמשים חנויות, משרדים ומועדונים.

מאז 1900 היה הבניין בבעלות יוזף מנברג, סוחר יהודי אמיד שאביו ליאופולד (ליבל) מנברג היה מראשי הקהילה היהודית בריבניק ושימש מנהל ביה"ס היהודי במקום. בשנת 1901 הוענק לליאופולד מנברג אות כבוד ליובל 25 שנה לתרומתו הציבורית למען הקהילה היהודית. הדבר פורסם כאירוע ראוי לציון בעיתונות היהודית בגרמניה (Allgemeine Zeitung des Judentums). ליאופולד נפטר בשנת 1910 בריבניק ובנו יוזף מנברג (יליד ריבניק, 1874) היה לאזרח פולני בעקבות משאל העם בשנות העשרים. חלק מהמשפחה קבלה אזרחות גרמנית ואחדים חיו בעיר הסמוכה גלייביץ/גליביצה. בשנת 1939 מכר יוזף בחופזה את כל נכסיו בריבניק, כולל את הבניין ברחוב יאן סובייסקי 15, והיגר לפלשתינה עם משפחתו הקרובה, ובכך הציל אותם. רוב בני המשפחה נכחדו בשואה אך נותרו מספר צאצאים שניצלו וחיים כיום בישראל, ארה"ב, שווייץ, גרמניה, אוסטרליה, אנגליה, וברזיל.

"בית מנברג" מתאים להיות המקום של ה"מרכז ההומניסטי" בשל הקשר הסמלי, החינוכי והיהודי שלו, וגם בשל התאמתו הפיזית של המבנה ומיקומו במרכז העתיק, התיירותי, של ריבניק.

התכנית

להסב את "בית מנברג" למוקד הפיזי של "המרכז ההומניסטי" בשלזיה עלית. המבנה, בשלב הסופי של הפיתוח, אמור להכיל את הפונקציות הבאות:

- חדר הנצחה ליהודי ריבניק וסביבתה הקרובה. הכוונה שהמקום ידגים באופן אתנוגרפי את אורח החיים בבית סוחר אמיד, ויכלול תצוגה של שאר המשפחות היהודיות שחיו בעיר, את תרומתן לתרבות ולכלכלה השלזית בכלל, ולעיר ריבניק בפרט. (מומלץ שהאתר ישמש כ"אגף היהודי" של מוזיאון ריבניק).
- חדר עיון ממוחשב שיכיל אוספים של ספרי עיון, תצלומים ואוספים ארכיוניים ממוקדי עניין בקהילת ריבניק וחיי היהודים בסביבתה. דגש מיוחד יינתן לשיתוף פעולה ולקישור ישיר למוזיאון היהודי בגליביץ/גליביצה ולמוזיאון העירוני בריבניק (יכולה להבחן גם מתכונת של "שלוחה").
- חדרים ייעודיים להתכנסויות, לסדנאות ולדיונים.
- בסביבת "בית מנברג" יש מקומות לאכסון משלחות נוער, סטודנטים ומחנכים מחו"ל ומפולין. "בית מנברג" יוכל לשמש גורם מתאם, ממליץ ומסייע לאורחים בודדים ולקבוצות.
- המרכז ההומניסטי ישמש כאתר של למידה, מקום למפגשים חינוכיים, מוקד אדמיניסטרטיבי להפעלה ולתכנון פדגוגי, מוקד יציאה של סיורים יומיים באתרי הסביבה הקרובה כמפורט לעיל. הכוונה היא ללמוד את ההיסטוריה המקומית ואת השורשים היהודיים באמצעות מחקרי משפחות שחיו בעבר בריבניק.

מטרות התכנית

- טיפוח ערכים הומניסטיים ברוח של סובלנות ואחוזה בין תרבויות ועמים, בהתאם לרוח ולערכים עליהן מושתתת כל מדינה דמוקרטית וליברלית.
- הנצחת ה"עולם שנכחד" למען הפקת לקחים חינוכיים, ערכיים ומוסריים.
- לימוד וחקר תולדות השואה ושורשיה הגזעניים, האנטישמיים, הפשיסטיים והנאציים, וזאת כדי למנוע הישנות אסונות אנושיים מסוג זה.
- קידום לימוד וחקר תולדות יהודי שלזיה כחלק מלימוד ההיסטוריה של פולין, גרמניה וישראל, תוך התמקדות במחקרים גנאלוגיים לגילוי שורשי משפחות ולהדגמת העושר התרבותי המקומי.

אוכלוסיית יעד

אנשי חינוך, מורים, מרצים, מנהלי בתי-ספר, תלמידי בתי ספר יסודיים ועל יסודיים, סטודנטים, אנשי ציבור וקהילה מעוניינים.

שלבי ביצוע ולוח זמנים

שלב I – הערכות. משך הזמן הנדרש – כשנה.

1. **יצירת שותפויות וקשרי עבודה בין מוזיאון לוחמי הגטאות ובמיוחד עם צוות "המרכז ההומניסטי" בישראל, ומוזיאון השואה בווינגטון ארה"ב, לבין המוזיאון העירוני בריבניק והמוזיאון הכללי והיהודי בגליביץ/גליביצה.** במידת הצורך יוצרו קשרים גם עם מוסדות רלוונטיים נוספים בפולין ובישראל (למשל המוזיאון היהודי בוורשה; יד ושם בירושלים; האתר באושוויץ בירקנאו, מוזיאון גליציה, המוזיאון בקרקוב, JCC קרקוב וכן הלאה).
2. **הקמת קבוצות דיון אינטרנטיים בשפות:** פולנית, גרמנית, אנגלית ועברית. מטרת קבוצות הדיון להפיץ את דבר הפרויקט, לתת יעוץ ומשוב לתהליכים המתרחשים בפרויקט, יצירת קשרים עם גורמי חוץ מקצועיים רלוונטיים, וסיוע במציאת תורמים. לכל קבוצה ימונה "מתאם קבוצת דיון".

3. **יצירת קשרי עבודה עם ארגונים פילנתרופיים:** למשל קהילת יהודי קטוביץ, The Union of Jewish Religious Communities in Poland וארגונים דומים.
 4. **יצירת קשרים עם גורמי חינוך בריבניק וסביבתה:** הצגת הרעיון ואפשרויות לשיתוף פעולה עם מנהלי בתי ספר ומוסדות חינוך, מורים, מרצים, מחנכים ואנשי קהילה מעוניינים.
 5. **יצירת שותפות עם גורמים מוניציפאליים וקהילתיים:** עיריית ריבניק והנהלת מוזיאון ריבניק.
 6. **התקשרות לבעלים של המבנה ברחוב יאן סובייסקי 15:** בדיקת התכנות של שימוש ו/או רכישה של המבנה, כולו או חלקו.
- שלב II – הכנת תכניות עבודה. משך הזמן הנדרש – כשנתיים.**

1. איתור גורמים מממנים.
2. הקמת עמותה (NPO) או קרן לצורך יסוד, ארגון והפעלת המרכז ההומניסטי בריבניק.
3. גיוס גורמים מקצועיים אד-הוק עפ"י צורך, כמו למשל ליווי ארגוני, פיננסי, אדריכלי, ומשפטי.
4. רכישת / שכירת המבנה כולו או חלקו.
5. הכנת תכנית אדריכלית לכלל המבנה, תוך התייחסות לפונקציות הנדרשות ולאסתטיקה של שימור היסטורי של האתר. (גם אם חלק מהמבנה ישמש פונקציות אחרות ראוי שהמעטפת האדריכלית תהיה אחידה ותשקף את האופי ההיסטורי של "בית מנברג", שישתלב בתהליך השיקום של רחוב יאן סובייסקי ע"י עיריית ריבניק)

שלב III – יצירת תכניות הפעלה של המרכז. משך הזמן הנדרש – כשנתיים.

1. הכנת תכניות חינוכיות (קיימות תכניות שפועלות כיום במרכז ההומניסטי בישראל ובארה"ב, שצריכות עיבוד והתאמה מקומית ולשונית).
2. הפעלה ניסיונית (פיילוט) של התכניות ובדיקתן עם גורמים מעריכים חיצוניים.
3. ביצוע אדריכלי עפ"י התכנית הכוללת ומימוש הדרגתי בהתאם ליכולת ולנסיונות.
4. רכישת ציוד, ריהוט וכיו"ב.
5. פתיחה רשמית של "המרכז ההומניסטי בריבניק" ב"בית מנברג".

הערות והמלצות

1. שלבי הביצוע השונים המפורטים לעיל יכולים וצריכים להתבצע במקביל ובחפיפה. ניתן לכן, להפעיל תכניות חינוכיות (פיילוט) קודם לפתיחה הרשמית של המרכז.
2. הואיל וחלקו הגדול של המבנה הוא בבעלות עיריית ריבניק חשוב שכבר בראשית הדרך העירייה תסכים להקצות חדר במבנה ביאן סובייסקי 15, שימשש מוקד להתחלת הפרויקט: כתובת רשמית, משרד ומקום למפגשים בהתאם לצרכים השוטפים.
3. הכוונה שלנו לרכוש את החלק הפרטי במבנה ברח' יאן סובייסקי 15, ובהמשך הבעלות תימסר לידי עיריית ריבניק בתמורה לכך שהעירייה תתחייב מצידה להשתתף בעלויות השיפוץ ובהפעלה השוטפת של "המרכז ההומניסטי".
4. במידת האפשר תינתן לשוכרים הנוכחיים במבנה אפשרות להישאר בו. שכר הדירה שישלמו ישמש את העמותה להפעלת המרכז.
5. ההפעלה השוטפת של המרכז תתבצע על-ידי העמותה, שתכלול נציגים של עיריית ריבניק, מוזיאון ריבניק ומוזיאון גליביץ/גליביצה, נציגי קהילת קטוביץ ו/או ארגונים יהודיים בפולין, ומוזיאון לוחמי הגטאות/המרכז ההומניסטי בישראל. הנהלת העמותה תקבל דיווח שוטף, עפ"י תכנית שנתית מוסכמת.
6. כל נושאי הדיונים הקשורים לשטחי העיזבונות הציבוריים של בית הקברות היהודי ובית הכנסת הנדונים כיום בין עיריית ריבניק לקהילה היהודית הממונה בקטוביץ, יוסדרו ביניהם ואינם בשום צורה ואופן חלק מהמיזם ביאן סובייסקי 15 ו/או "המרכז ההומניסטי בריבניק". עם זאת, ראוי לציין

שעצם הקמת "המרכז ההומניסטי בריבניק", שיש בו אלמנט של הנצחה של משפחות יהודיות שחיו בעבר בעיר ובסביבתה, יכול וצריך להקל על הצדדים להגיע לעמק השווה.
7. חשוב לציין שלאף אחד מהצאצאים לבית מנברג אין כל תביעות לגבי הנכס ביאן סובייסקי 15 או לכל נכס אחר. לא נותר שריד ממבני הקהילה היהודית או מבית הקברות, ומה שנשאר הן חלקות אדמה בלבד. לכן המשפחה מאמינה שהפרויקט של "בית מנברג" הינו מקום ראוי להנצחה של הקהילה היהודית ולזיכרון משפחותיה, וזאת במיוחד באמצעות תכנית חינוכית לטיפוח סובלנות ויחסי אנוש הוגנים. אין מדובר בזכויות חוקיות, אלא במחויבות מוסרית בלבד.

המרכז ההומניסטי המוצע בריבניק יכול להיות דוגמה וזרז להקמה של מרכזים דומים נוספים, שיהוו מעין רשת של מוקדים פיסיים וארגוניים, שיעסקו בפיתוח סביבות חינוכיות המטפחות ערכי סובלנות ושיח בין-תרבותי.

כתובות דוא"ל למידע ולקשר:

רעיה קליסמן, מנהלת קשרי חוץ, מוזיאון לוחמי הגטאות: rkalisman@gfh.org.il
יאיר רובין, מתאם פרויקטים חינוכיים מטעם מוזיאון לוחמי הגטאות: aradrubn@actcom.co.il
ד"ר אלי מנברג, נציג המשפחה: eliman30@gmail.com

מתאמי קבוצות דיון אינטרנטיות:

פולנית – Malgorzata Ploszaj: malgorzata.ploszaj@gmail.com
גרמנית – Michael Manneberg: hemi@teleport.ch
אנגלית – Beth Dotan: bdotan@gfh.org.il
עברית – יאיר רובין: aradrubn@actcom.co.il

העתקים:

ד"ר ענת ליבנה: מנכ"לית מוזיאון לוחמי הגטאות: AnatL@gfh.org.il
גב' בת' דותן: קשרי חוץ ארה"ב, מוזיאון לוחמי הגטאות: bdotan@gfh.org.il
ד"ר יריב לפיד: מנהל המרכז לחינוך הומניסטי, מוזיאון לוחמי הגטאות: yariv.lapid1@gmail.com

